

BİR ARXIVİN TALEYİ

Açar sözlər: arxiv, irs, ədəbiyyatşünas, tənqidçi, publisist, pedaqoq
Key words: archive, heritage, specialist in study of literature, critic, publicist, teacher
Ключевые слова: архив, наследие, литературовед, критик, публицист, педагог

Xalqın elmi, ədəbi və tarixi irsinin qorunduğu yerlərdən biri Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutudur. Burada tariximizin uzaq keçmişinə aid əlyazmalar, çap kitabları, jurnal, qəzet, fotoşəkillər ilə yanaşı, XIX əsrin sonu, XX əsrin I yarısında yaşayıb-yaratmış görkəmli sənət adamları və ictimai xadimlərin şəxsi arxivləri mühafizə olunur. Onların sırasında pedaqoq, publisist, yazıçı, tərcüməçi kimi yorulmadan fəaliyyət göstərmiş, ədəbi-mədəni irsimizin toplanılması, tədqiqi və nəşri sahəsində müstəsna xidmətləri olan görkəmli ədəbiyyatşünas, tənqidçi Firidun bəy Köçərli (1863-1920) də şəxsi arxiv materialları İnstitutun saxlandığında (fond – 19) qorunur.

1863-cü ildə Şuşada dünyaya göz açmış Firidun bəy Köçərli 1876-cı ildə rus məktəbinə daxil olub. 1876-cı ildə Qori şəhərində açılan Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasının nəzdində Azərbaycan bölməsi (1879) təsis edilərkən, Aleksey Osipoviç Çernyayevski həmin bölməyə müfəttiş təyin olunmuşdur. Bu bölməyə şagirdlər toplayan Çernyayevski ilə Köçərlinin ilk tanışlığı da məhz 1879-cu ildə – rus məktəbinin üçüncü sinfində oxuyarkən olmuş və bu tanışlıq Köçərliyə sonrakı taleyində mühüm rol oynamışdır. Seminariyada 6 il (1879-1885) təhsil alan F.Köçərli 1885-1895-ci illərdə İrəvan gimnaziyasında pedaqoji fəaliyyətə başlamışdır. Həmin işin davamı olaraq 23 il (1895-1918) Qori Seminariyasının Azərbaycan bölməsində ana dili və şəriət fənlərini tədris etmişdir. 1918-ci ildən isə özünün təşəbbüsü ilə həmin seminariyanın Azərbaycan bölməsi Qazağa köçürülərək, Qazax Müəllimlər Seminariyası açılmış və o, ömrünün sonuna kimi orada müdir vəzifəsində işləmişdir.

Ədəbi fəaliyyətə 1885-ci ildən başlayan F.Köçərliyə yaradıcılığının məhsuldar dövrü XX əsrin əvvəllərinə təsadüf etmişdir. Məhz o illərdə "Литература Азербайджанских татар" (1903), görkəmli mütəfəkkir Mirzə Fətəli Axundovun anadan olmasının yüzilliyi münasibətilə "Mirzə Fətəli Axundov" (1911), "Balalara hədiyyə" (1912), ikicildlik məşhur "Azərbaycan ədəbiyyatı" (1925-1926) kitablarını yazmış və bəzilərinin nəşrinə sağlığında müvəffəq olmuşdur. O, eyni zamanda Azərbaycan folkloru nümunələrini toplamış, Ə.Nəvai, S.Ə.Şirvani, S.Ə.Nəbati, M.V.Vidadi, M.P.Vaqif, Q.Zakir, M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə, N.Vəzirov, Ə.Haqverdiyev, M.F.Axundzadə, N.Nərimanov, S.M.Qənzadə, A.Səhhat və dövrünün digər mütərəqqi ziyalıları haqqında məqalə və oçerklər yazmış, tərcümələr etmişdir.

F.Köçərli bədii tərcümə sahəsində fəaliyyətə İrəvanda müəllimlik etdiyi vaxtlarda başlamışdır. Rus ədəbiyyatından – İ.A.Krilov, A.S.Puşkin, M.Y.Lermontov, A.N.Tolstoy, A.V.Koltsov, A.P.Çexov kimi sənətkarların əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. "...Köçərli "Balıqçı ilə qızıl balığın nağılı"nı tərcümə etməklə, Azərbaycanda A.S.Puşkinin ilk mütərcimi olmaq şərəfini qazanmışdır" [1, s.93]. Bu fikri "...onun Lermantov və Koltsovdan etdiyi tərcümələrə də şamil etmək olar" [2, s.129]. Onun dəyərli işlərindən biri rus dilindən tərcümə etdiyi qədim yunan filosofu

* Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. E-mail: afaq23@mail.ru

dilində yazdığı məqalənin avtoqrafı, M.Ə.Şabirin şeirləri və digər qiymətli əsərlər, sənədlər, materiallar varmı?” [2, s.162].

Məlum olduğu kimi, Ə.Şərifin F.Köçərlinin şəxsi arxivinin dövlət tərəfindən alınması söyi nəticəsiz qalmışdır. Arxivin sonrakı taleyi ilə bağlı Badisəbə xanım Köçərlinin Azərbaycan Kommunist Partiyası (b.) Mərkəzi Komitəsinin katibi Mircəfər Bağirova rus dilində ünvanlanmış ərizəsi (s.v. 90) var. Həmin ərizədə o, dəşinməsi çətin olan bəzi ev əşyalarını və materialları Bakı şəhərində yaşayan qardaşı Məmməd Vəkilovun evində müvəqqəti olaraq qoyduğunu bildirir. 1937-ci ilin noyabr ayının 10-da Məmməd Vəkilovun oğlu Mustafa Vəkilovun NKVD tərəfindən həbs edildiyini və onun şəxsi materiallarının müsadirəsi zamanı Firidun bəy Köçərliyə də məxsus arxivin aparıldığı və onun şəxsi materialların müasirlərindən olan Zaqafqaziya (Qori) Müəllimlər Seminariyasının məzunu, pedaqoq, dilçi, əlifba islahatçısı, mətbuat tarixçisi, publisist, ictimai xadim Fərhad Ağazadənin yazdığı “Firidun bəy Köçərlinin bioqrafiyası” (s.v. 37) adlı qiymətli məqalə qorunur (bioqrafiyanın digər bir nüsxəsi AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Arxivində saxlanılır. Inv.: 566). Həmin məqalədə F.Köçərlinin uşaqlıq illəri, ailəsi və fəaliyyəti haqqında maraqlı faktlar əsasında müfəssəl tərcümeyi-halı verilmişdir. F.Ağazadə 1930-cu ildə – F.Köçərlinin arxivinin hələ Badisəbə xanımda olduğu bir vaxtda Firidun bəyin bioqrafiyasını yazmaq istəyi ilə həmin arxiv materiallarına müraciət etmişdir. O, bu istəyi ilə təkcə “Firidun bəy Köçərlinin bioqrafiyası”nı yox, həm də onun sonralar məhv ediləcək arxivini siyahıya (s.v. 100) almışdır. Görkəmli alim Məmməd Adilov yazır: “Biz bu gün Firidun bəyin şəxsiyyəti və ilkin arxivini haqqında daha geniş təsəvvür əldə etdiyimiz üçün Fərhad Ağazadəyə minnətdar olmalıyıq. Belə ki, dövrünün tanınmış ziyalısı və alimi olan bu şəxs arxivinin ilkin variantını araşdırarkən ağılagəlməz bir uzaqgörənlik nümayiş etdirmiş və Firidun bəyin bütün arxiv materiallarının siyahısını çıxarmışdır” [10, s.6]. Məhv olunmuş bu materiallar, o cümlədən, məktublər tarixi dəqiqlik baxımından mükəmməl bir salnamə, qiymətli, zəngin məlumat bazası, unikal elmi-sənədi mənbədir. Bu gün F.Köçərlinin şəxsi arxivində F.Ağazadənin yətdə aldığı iki şagird dəftərindən ibarət siyahı, “Tərcümeyi-hal”, bir neçə məqalə və rus ədəbiyyatından etdiyi bəzi tərcümələrin avtoqrafı, məktublər, sənədlər, fotoşəkillər və çap kitabları saxlanılmışdır.

Ömrünün 35 ilini (1885–1920) ədəbi-pedaqoji işə, ədəbi tənqid və publisistikaya həsr etmiş, mürəkkəb və ziddiyyətli bir yaradıcılıq yolu keçmiş, böyük nüfuz sahibi olmuş – ədəbiyyat tarixçisi, tənqidçi, pedaqoq, publisist, yazıçı, tərcüməçi Firidun bəy Köçərlini hər zaman diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu gün də onun əsərləri nəşr edilir, haqqında çoxlu məqalə, kitab və tədqiqat əsərləri yazılmaqla yaddaşlarda yaşayır.

ƏDƏBİYYAT

1. Qurbanov Ş. Puşkin və Azərbaycan poeziyası. Bakı, 1956.
2. Nəbiyev B. Firidun bəy Köçərlisi. Bakı, 1984.
3. Məmmədli Q., Əliyeva A. İnzalər (Milli Mətbuat – 140). Bakı, 2015, 311 s.
4. Salmanov A. Firidun bəy Köçərlinin mətnşünaslıq fəaliyyəti. Firidun bəy Köçərlisi: sifahi və yazılı ədəbiyyat. Bakı, 2013.
5. Vəliyev Ş. Zəkə sultanının çarçısı. Firidun bəy Köçərlisi. Əsərləri. Bakı, 2013.
6. Talıbzadə K. XX əsr Azərbaycan ədəbi tənqidi (1905–1917-ci illər). Bakı, 1966.
7. Qasımov C. Firidun bəy Köçərlinin müəmmalı ölümlü, yaxud gümandan həqiqətə. Azərbaycan folklorşünaslığı və sovet totalitarizmi. Bakı, 2011.
8. Qiyasbəyli M. Rəcəb Əfəndiyev (pedaqoji, metodiki, bədii əsərləri). Bakı, 2001.
9. Məmmədquluzadə H. Mirzə Cəlil haqqında xatirələrim. Bakı, 1967.
10. Adilov M. On söz əvəzi. Firidun bəy Köçərlinin şəxsi arxiv. Bakı, “Nurlan”, 2006.

THE FATE OF ONE ARCHIVE

Summary

The article tells about a teacher, publicist, writer, translator, an outstanding literary critic Firidun bey Kocharli (1863-1920), who has exceptional services in the collection, study and publication of our literary and cultural heritage.

The reasons for the destruction of the collection, which properly covered F. Kocharli's large services in the field of research and propaganda about our national and cultural heritage, were also investigated.

СУДЬБА ОДНОГО АРХИВА

Резюме

В статье рассказывается о педагоге, публицисте, писателе, переводчике, выдающемся литературном критике Фиридуна бекке Кочарли (1863-1920), который имеет исключительные заслуги в области сбора, изучения и публикации нашего литературно-культурного наследия. Также были исследованы причины уничтожения личного архива, который должным образом охватывал большие заслуги Ф.Кочарли в области исследования и пропаганды нашего национально-культурного наследия.